

УДК 339.972

Л.П. Кудирко, М.М. Хапатнюковський

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ СУВЕРЕНІТЕТУ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТА ПРАВОВІЙ НАУЦІ (XVI–XXI ст.)

Стаття присвячена історико-теоретичній характеристиці змісту, передумов виникнення та розвитку поглядів на суверенітет, що сформувалися в світовій економічній та політико-правовій думці XVI–XXI ст. Визначено роль процесів інтернаціоналізації виробництва та збуту у зміні наукових підходів до сутності та можливостей забезпечення суверенітету держав як учасників світогосподарських процесів.

Ключові слова: економічний суверенітет, національний суверенітет, міжнародне право, інтернаціоналізація, глобалізація.

Постановка проблеми. Проблематика суверенітету довгий час розглядалась науковцями винятково у площині права та інтерпретувалася з позицій можливості держави як інституту впливати на перебіг економічних, політичних та соціальних процесів на власних теренах, окреслених певною територією. У цьому сенсі суверенітет трактувався як незалежність держави від інших держав в її внутрішніх справах та зовнішній політиці.

Інтегрованість країн світової спільноти у міжнародні торговельно-економічні та кредитно-фінансові зв'язки в усе більшій мірі ставить під сумнів можливість держави повноцінно впливати на економічний розвиток, розподіл національних ресурсів. Тому в останнє десятиріччя серед наукової та політичної спільноти був поновлений та отримав новий імпульс дискурс щодо можливостей утримання макроекономічної стабільності та забезпечення економічного суверенітету, протидії деструктивним екзогенним впливам за умов відкритості внутрішніх ринків. Питання про роль національних регуляторних

систем як механізму збереження економічного суверенітету наразі стає все актуальнішим.

Підходи до тлумачення суверенітету з огляду на його сутнісні ознаки та особливості прояву на певних історичних етапах розвитку державності пройшли довгий шлях еволюції. У сучасну добу винятковий вплив на можливості реалізації суверенітету в економічній і політико-правовій площині здійснюють геоекономічні та геополітичні процеси. Національні економіки відкритого типу дедалі сильніше піддаються деструктивному зовнішньому тиску. За таких обставин для країн світової спільноти основним завданням стає утримання відтворювальної здатності національної економічної системи, збереження її самодостатності та забезпечення економічного суверенітету з метою поновлення економічної динаміки та контролю за стратегічними національними ресурсами. Це актуалізує увагу щодо проблематики еволюції підходів до збереження суверенного економічного розвитку та економічного суверенітету в умовах дестабілізації та глобальної турбулентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням суверенітету присвячена низка праць вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, таких як О.Білорус, І.Бліщенко, Т.Бордачов, Л.Грінін, М.Єршов, Т.Кремень, І.Левін, С.Мочерний, А.Моїсєєв та ін. Впливу глобалізаційних процесів на розвиток окремих національних економік та світову економіку в цілому присвятили свої роботи А.Вебер, К.Гаджієв, Р.Грінберг, А.Дугін, В.Кульков, Ю.Осіпов, М.Пивоварова. Ними акцентується увага на суперечливій взаємодії національного та наднаціонального, екзогенних та ендогенних детермінант економічного розвитку країн.

Разом з тим, аналіз наукових робіт з окресленої проблематики засвідчив, що питання суверенітету в більшості випадків досліджується в площині політико-правового аналізу. Відтак все очевиднішою виступає потреба у розкритті цього явища з огляду на посилення вагомості його економічної складової. Дослідження економічного суверенітету є важливим і перспективним, по-перше, у площині генези та розвитку поглядів на його формування, по-друге, в аспекті особливостей його

трактування в умовах нинішнього ослаблення національних регуляторних систем.

Метою статті є представлення результатів узагальнення наукових підходів до змісту та ключових ознак суверенітету в контексті еволюції інституту держави, що дозволить забезпечити подальший розвиток теорії економічного суверенітету та економічної безпеки та удосконалити наукове підґрунтя державної політики щодо забезпечення суверенітету держав із економіками відкритого типу в умовах їх активного інтегрування у глобальний економічний простір.

Виклад результатів дослідження. Початково в суспільствознавчій думці проблема суверенітету розглядалася у політологічній традиції. Так, висхідною передумовою в концепції суверенітету (XVI ст.) було ототожнення його з абсолютною монархією. Сам термін суверенітет походить з фр. *Souveraineté* – верховна влада, верховенство, панування. Традиційно він вживався як «характеристика суверена», того, «хто стоїть зверху» (XI–XIII ст.), на чолі держави [1, с. 35–36]. При цьому суверенітет уже в цій первинній своїй суті пов'язувався із повною незалежністю держави від інших держав у її внутрішніх справах та зовнішній політиці.

Прийняття конституцій в Європі, що обмежували владу монархів у сфері прав власності, розподіл влади за самостійними «гілками» як «противага» надмірній централізації, відокремили ідею суверенітету від монархії та асоціювали її з ідеєю верховної влади. Поняття суверенітету стало ідеальним, що відображає стан «повноцінної» держави, і одночасно – реальним, ознакою сильних держав, які диктують свою волю слабким. Достатньо чітко тлумачення суверенітету можна зустріти в працях Н.Макіавеллі, Ж.Бодена, Т.Гоббса та інших мислителів. Так, Ж.Боден вперше ввів наукову абстракцію «державний суверенітет», тобто суверенітет в інституціональному політико-владному аспекті [2]. Саме тоді суверенітет втрачає первинний сенс простої переваги і набуває політико-правового значення. В контексті розвитку права можна виокремити чотири основні етапи формування ідеї суверенітету державної влади на концептуальному рівні:

– I етап (XVI ст.) характеризується обґрунтуванням Ж.Боденом суверенітету як властивості державної влади;

– на II етапі (XVII–XVIII ст.) теорія державного суверенітету доповнена положеннями про нормативні та організаційні рамки діяльності державної влади;

– на III етапі (XIX ст.) формуються ідеї щодо панування безособової державної влади, яка тільки механічно реалізує норми досконалого закону;

– у результаті посилення у XX ст. міждержавного спілкування настає IV етап – історичний період, коли суверенітет визнається суто юридичним поняттям, оскільки не може бути мови про фактичну незалежність держави, а отже, державної влади, через яку вона функціонує.

Подальший розвиток вчення про суверенітет з урахуванням еволюції державного управління призвів до необхідності запровадження категорій національного суверенітету та народного суверенітету, що є абсолютно логічним з позиції верховенства влади. Вживання поняття «суверенітет» в інших випадках, наприклад, щодо особистості, стирає кордони між особистістю і державою, наділяючи їх загальними якостями щодо владних повноважень.

У системі міжнародних відносин, що виникла після Тридцятирічної війни та Вестфальського миру 1648 р., принципи суверенності держав поступово отримали загальноєвропейське визнання. Однак, важливо зауважити, що ця «нормативна траєкторія» міжнародного права була повністю описана лише на межі XVIII–XIX. Нині в Статуті ООН і в деяких інших міжнародних угодах є положення про суверенну рівність держав та право націй на самовизначення [3; 4], що, поряд з підвищенням ступеня зовнішньої безпеки більшості країн, суттєво сприяло зміцненню ідеї національного суверенітету в міжнародних відносинах у другій половині XX ст. Хоча, тенденція визнання суверенних прав поєднувалася з тенденцією їх добровільного обмеження самими ж суверенами.

Аналіз фахової літератури з проблем суверенітету більш пізнього періоду показує, що поняття економічного суверенітету держави, хоча і розширює ареал застосування в теорії міжнародного права та практиці міжнародних відносин держав, все ще залишається однією з найбільш заплутаних і не до кінця досліджених категорій. Розкриваючи еволюцію підходів до визначення суверенітету, не можна обійти доробок од-

ного з провідних напрямів світової економічної науки XIX – початку XX ст. – історичної школи Німеччини, що надала нової якості теорії розвитку національних економічних систем, сформувавши свого роду альтернативу класичній ліберальній парадигмі.

Питання економічного суверенітету в розробках основоположника німецької історичної школи Ф.Ліста невідривно пов'язані з пріоритетністю національних економічних інтересів. Найважливішою тезою в теорії Ф.Ліста є ідея про межі та потенціал реалізації законів ринкового господарства та вільної конкуренції. Вчений запропонував концепцію національної асоціації продуктивних сил, підкресливши пріоритет внутрішнього ринку над зовнішнім і переваги поєднання фабрично-заводської промисловості із землеробством. Він наголошував на значенні виховного протекціонізму як системи державного протегування становленню та розвитку національної промисловості. Водночас, як зазначав М.Туган-Барановський, цю систему може з успіхом застосувати лише держава з помірним кліматом, достатньо значною територією з різноманітними ресурсами та значним населенням [5, с. 188–189].

Інший німецький економіст Г.Шмоллер, за свідченням М.Блауга, окреслив ключові ознаки народного господарства, що дозволяють реалізовувати повноцінно національні економічні інтереси на противагу більш раннім стадіям формування цілісної та суверенної держави: економічні контакти на основі угод; свобода внутрішніх ринків продукції та ресурсів, зокрема, робочої сили; розвинена кредитна система; економічна мобільність; національний поділ праці; уніфіковані правила торгівлі; єдина державна податкова, митна, грошова система; державне військо, школи, шляхи сполучення тощо. У підсумку, національне господарство постає як єдність суспільства та держави, система взаємопов'язаних індивідуальних та корпоративних господарств, включаючи і фінансове господарство країни [6, с. 328–329].

Більш пізні напрацювання з проблем суверенітету вже в XX ст. у тому чи іншому аспекті знайшли своє розкриття у науковому доробку таких шкіл як політичний реалізм, лібералізм, неомарксизм, конструктивізм, французька школа міжнародних відносин та функціоналізм. Так, представники школи

політичного реалізму (неореалізму), зокрема Г.Моргентау, вважають, що суверенітет означає наявність у держави вищої влади для вироблення і реалізації законів [7]. Національний суверенітет забезпечує державам, з одного боку, свободу поведінки, а з іншого – зобов'язує їх нести відповідальність за свої дії. На думку сучасних послідовників реалізму, глобалізація не чинить впливу на таку основну характеристику планетарної політики, як територіальний розподіл світу. Разом з тим не варто забувати, що новий поштовх до інтенсифікації наукових пошуків щодо проблем економічного суверенітету держав у середині XX ст. був тісно пов'язаний із проблемою встановлення нового міжнародного економічного порядку (НМЕП) за умов розпаду колоніальної системи, трансформації взаємин між колишніми метрополіями та колоніями, формування нових механізмів непрямого контролю колишніх метрополій над політично самостійними суверенними державами. За таких обставин поняття економічного суверенітету розглядається в якості суб'єктивного права держави на економічну незалежність у відповідності до принципу поваги її суверенітету, а відтак, підвищує ефективність забезпечення економічної незалежності держави в міждержавних правовідносинах.

Прихильники сучасного лібералізму вважають, що наразі держава втратила свої атрибути і вже не може бути головним гравцем на світовій арені. На думку вчених проліберального напрямку, поняття національного інтересу вичерпало себе, ним маскуються інтереси бюрократичних груп, які на цей час домінують. Держави, вважають ліберали, можуть бути юридично суверенними, але на практиці вимушені вести постійні переговори з усіма акторами світової сцени, в результаті чого свобода їхніх дій серйозно обмежується. У 1960–1970-х роках лібералізму була властива яскраво виражена орієнтація на інтеграційні процеси в міжнародних відносинах, що відображала зростаючу взаємозалежність держав. Лібералами активно розроблялася і пропагувалася концепція конвергенції двох суспільних систем під впливом науково-технічної революції і розширення торговельно-економічного співробітництва (Дж.Гелбрейт, П.Сорокін, Р.Хейлбронер, Я.Тінберген та ін.) На ідеях неолібералізму в 1970–1980-х роках сформувався глобалістський підхід до міжнародних відносин. Аналізувати

поведінку держав слід з урахуванням не тільки національних інтересів, а й їхньої участі в діяльності міждержавних інститутів, які гармонізують міжнародні відносини і впливають на поведінку самих держав. При цьому особлива увага прибічниками неолібералізму приділяється ролі господарської взаємодії в світовому розвитку. Універсальність демократії розглядається ними як найважливіший фактор подолання суперечностей між державами.

У подальшому погляди глобалістів були відображені в теорії комплексної взаємозалежності, розробленої на основі неоліберальних принципів Р.Кеохейна і Дж.Нає у дослідженнях «Транснаціоналізм у світовій політиці» і «Міць і взаємозалежність. Світові політики у перехідному періоді» [8]. За цією теорією, фактор сили втрачає вирішальний вплив на міжнародні відносини, більш ефективними засобами впливу стають економічні, правові та інформаційні механізми. На думку вчених, створюються умови для інституціоналізації відносин між державними і недержавними акторами, що відкривають перспективу впорядкування міжнародного середовища. З другої половини 1990-х років у ліберальному таборі намітилося розмежування між прихильниками різних уявлень щодо перспектив державного суверенітету.

Частина лібералів мислить державницькими категоріями і декларує прихильність суверенітету. Їх опоненти виходять з тези про те, що відбувається «розмивання» національних держав та їхніх суверенітетів, все більшої проникності межі між внутрішньою і зовнішньою політикою. Вони прогнозують неминучість злиття людства в єдине ціле через економічну інтеграцію, демократизацію політичного простору, розвиток комунікацій. На основі подібних уявлень робиться висновок про можливість «гуманітарних інтервенцій» щодо держав, де порушуються права людини.

Процеси і явища, обумовлені посиленням взаємозалежності світу, розглядаються лібералами як передумови до глобального управління. Своєю чергою, глобальне управління розуміється як фактор розгортання глобалізації. Змінились уявлення лібералів про механізми глобального управління. Популярні в минулому моделі світового уряду і світового парламенту ґрунтувалися на прямих аналогіях із реально існую-

чими національними інститутами і припускали створення єдиного центру прийняття рішень і відповідних владних структур. Сучасні моделі глобального управління, пройняті вірою в універсальність ліберальних цінностей, базуються на колегіальних і колективних принципах міждержавної взаємодії. Реалізація цих принципів передбачається шляхом використання наднаціональних структур для узгодження позицій та інтересів різних суб'єктів, насамперед, держав.

Варто також акцентувати увагу на позиції сучасних послідовників марксизму щодо можливостей збереження та підтримки економічного суверенітету країн. Вони вважають, що рушійними силами міжнародних відносин є не держави, а класи, і поведінка всіх акторів пояснюється саме класовими особливостями. Неомарксистичні стверджують, що пануюча в капіталістичній світовій системі ідеологія гіперлібералізму змінює роль національного суверенітету. Основна функція держави полягає, перш за все, у сприянні ринковим силам. Водночас держава поступово втрачає функції соціального захисту населення [9; 10].

Провідною засадою конструктивізму є постулат стосовно того, що не існує універсальних, раз і назавжди зафіксованих істин або понять. Конструктивісти зазначають, що світ постійно змінюється, і люди самі є причиною цих трансформацій. На думку вчених-конструктивістів, основні проблеми міжнародних відносин визначаються не інтересами, не силою або владою держав, а нормами та принципами, якими керуються політичні лідери, що їх представляють. Тому, на думки одного із представників сучасного конструктивізму А.Вендта, суверенітет залежить від культури в широкому розумінні цього слова [11, с. 41].

Дещо дистанціюється від попередніх позицій представників сучасної французької школи соціології міжнародних відносин, які вважають, що держава вже не є не тільки єдиним, але й панівним суб'єктом міжнародних відносин. Посилення взаємозалежності та процеси глобалізації спричиняють появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці. Відбувається автономізація діяльності суб'єктів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, багатонаціональних фірм, представників ринкових, комунікативних, інформаційних

та міграційних потоків, а також діаспор, мафіозних кланів, особистостей тощо. В цих умовах державний суверенітет підринається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами [12].

З точки зору школи функціоналізму (транснаціоналізму), впродовж тривалої еволюції співробітництво між державами стане настільки тісним, а їх взаємозалежність настільки високою, що унеможливить збройний конфлікт між ними, а відтак буде досягнуто стан незворотності. Міжнародне середовище зазнає глобальних змін, завдяки яким вирішення конфліктів перейде з військової та дипломатичної площини у сферу адміністрування, відносини між канцеляріями очільників держав поступляться прямим контактам між технічними адміністраціями, а захист суверенітетів – прагматичному вирішенню конкретних питань [13, с. 146; 14, с. 237–252].

Попри очевидні відмінності підходів окреслених наукових течій та теоретичних напрямів щодо можливостей відтворення та збереження суверенітету держав у сучасну добу, на наш погляд, ключовим для них усіх є пошук відповідей на питання: наскільки держава як інститут змінилася в перебігу своєї еволюції за кілька останніх століть і наскільки впливовішими стали інші учасники міжнародних відносин, яку роль у трансформації суверенітету відіграють процеси глобалізації? Саме докола цих питань, очевидно, й розгортатимуться подальші активні дискусії.

Щодо розкриття проблематики економічного суверенітету держави у вітчизняній літературі, то варто вказати на малочисельність наукових розробок зазначеного напрямку. На наш погляд, зумовлено це тим, що сам зміст зазначеного явища продовжує трансформуватись у зв'язку зі змінами масштабів участі сучасної України в міжнародних відносинах, характеристик самих держав-контрагентів, а також в залежності від того, хто виступав вищим сувереном. Зокрема, варто виділити напрацювання С.Мочерного, який підійшов до розкриття змісту економічного суверенітету через категорії «суверенітет», «національний суверенітет», «національна безпека як складова національного суверенітету», «економічна безпека» та «економічна незалежність». У результаті він дійшов висновку,

що економічний суверенітет доцільно визначити як «...можливість розширеного відтворення національної економічної системи і, перш за все, прогресу продуктивних сил в інтересах людини, сучасної адаптації до можливих несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов, особливо до умов глобалізації» [16, с. 12].

Апелювання до новітніх розробок українських науковців щодо проблематики національного економічного суверенітету дає розуміння того, що в умовах активізації глобалізаційних процесів економічний суверенітет вже не може розглядатися як ексклюзивна власність держави [1; 15–17]. Виникає таке поняття як «економічна залежність», де економіка окремої країни як система розглядається виключно через взаємодію двох груп держав, що позначаються у домінуючій залежності; центр та периферію; метрополію та сателіти. У кожному з випадків, домінуючою державою виступає провідна розвинена країна з числа Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Суттєво важливим у цьому контексті виглядає припущення про виняткову важливість впливу так званих зовнішніх чинників на економічну активність групи залежних країн, що проявляються через діяльність багатонаціональних корпорацій, міжнародних товарних ринків, зовнішню допомогу, комунікаційну залежність та інші детермінанти, присутність яких свідчить про наявність широкого кола інтересів з боку розвинених країн за кордоном.

Таким чином, у теоріях економічної залежності зроблена спроба пояснити існуючий наднизький рівень розвитку окремих країн в умовах активізації економічної взаємодії суб'єктів світової економіки. За таких обставин нерівність та асиметрія економічного та соціально-економічного розвитку як така виступає неминучою сутнісною ознакою самої природи міжнаціональних зв'язків.

Вплив глобалізаційних процесів на умови відтворення та збереження економічного суверенітету знайшов відображення в цілій низці сучасних праць російських дослідників [18–23], де розкривається правовий зміст та економічний контекст поняття суверенітету держави в сучасну добу, значна увага приділена розгляду підходів в реалізації регуляторної спроможності задля зміцнення економічних позицій Росії у світі в умовах

посилення міжнародної конкуренції. Так, у монографії І.Левіна «Суверенітет» [21] автор на основі дослідження соціально-політичної сутності та правових форматів вияву суверенітету стверджує, що попри всі модифікації та трансформації його сутнісних ознак, справжньою основою суверенітету є власність. Суверенітет спирається на власність, і в той же час суверенітет, як політичний, так і правовий, використовується панівним класом для закріплення і охорони існуючої системи власності.

Проблематика суверенітету невід'ємна також від проблеми розвитку інтеграційних процесів. Мова йде про перегляд ролі наднаціональних регуляторів як інструменту протистояння викликам світової рецесії в рамках регіональних економічних союзів. Найбільш гостро ця проблема зараз торкнулася країн Європейського союзу, що дало підстави звинувачувати Брюссель у нехтуванні суверенними правами країн європейської спільноти щодо проведення ними самостійної монетарної та фіскальної політик. Так, на саміті країн ЄС у жовтні 2012 р. у дебатах щодо створення банківського союзу в рамках Єврозони, вказувалося на те, що мова фактично йде про передачу об'єднанню країнами-членами ЄС частини свого економічного суверенітету [24].

Попри те, що в умовах кризи Єврозони ця проблематика виявила себе найбільш гостро, вона порушувалася вже не вперше. При чому питання не стояло в площині «або-або». Як прибічники, так і супротивники ідеї європейського дому шукали відповіді, виходячи із сформованих практикою реалій. Державний суверенітет є фундаментом у регулюванні міжнародних відносин і створенні міжнародних організацій і міждержавних об'єднань. Це визнано нормами міжнародного та національного права. Разом з тим, глобалізація та участь в інтеграційних союзах не ведуть до відмирання інституту держави, а виставляють до держави набагато більш високі вимоги, пов'язані з переплетенням і зіткненням національних інтересів різних держав. За цих умов держави включаються у більш складні структури міжнародних відносин, саме час ставить перед ними вимоги про посилену міжнародну відповідальність за свої внутрішні справи.

Отже, наразі можна стверджувати, що на стан та можливості підтримки економічного суверенітету здійснює суттєвий вплив перебіг міжнародних економічних відносин як за участі самих держав, яких це торкається безпосередньо, так і держав – світових лідерів. Можна говорити про відносний характер забезпеченості національного економічного суверенітету в сучасну добу. Аргументом на користь цієї тези є таке:

по-перше, в рамках національних економік виникають повноваження щодо контролю та завдання «правил гри» особливих самоврядних інститутів, які здійснюють регулювання глобальних ринків. Ці інститути взаємодіють безпосередньо вже з транснаціональними організаціями, а також з іншими аналогічними інститутами в інших національних економіках. По суті, це інтернаціоналізовані економічні інститути всередині національних економік.

По-друге, міжнародні фінансові інститути беруть участь у розробці та підтримці ринкових правил, які виходять за рамки регулювання в національній економіці [докл. див.: 25].

Все це показує, що хоча в межах національної економіки залишається контроль за національними економічними інститутами та суб'єктами, однак механізми національного економічного суверенітету неминуче підлягають змінам та перерозподілу повноважень на користь наднаціональних регуляторів.

Висновки. Аналіз теоретичних джерел та основних положень теорії суверенітету, що сформувалася в економічній науці впродовж XVI – початку XXI ст., дозволяє сформулювати низку узагальнень та висновків. Вихідною спрямованістю досліджень з питань суверенітету є його політико-правовий та інституціонально-економічний аспект. Еволюція підходів до ідентифікації сутності економічного суверенітету є відображенням таких суперечливих процесів:

- формування державності в європейських країнах (XV–XVIII ст.);
- протистояння наукових поглядів та доктрин економічного розвитку ліберального, марксистського, націоналістичного та іншого спрямування (XIX–XX ст.);
- постколоніальної трансформації світового устрою та поява політично незалежних держав зі збереженням складної

системи непрямой залежності від колишніх метрополій (друга половина ХХ ст.);

– вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на відтворювальні можливості країн.

Попри певні відмінності в тлумаченнях, суверенітет визнається як властиве державі верховенство на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Незважаючи на тривалий науковий дискурс щодо дієвості держави в умовах посилення зовнішніх детермінант розвитку, термін «суверенітет» характеризує властивості держави і тільки держави. Нова фаза розвитку міжнародних торговельно-економічних, фінансових, технологічних та інформаційних відносин супроводжується активними взаємовпливами країн – суб'єктів глобалізаційних процесів. При цьому взаємодія та розмежування країн-суб'єктів і країн-об'єктів організаційно та змістовно здійснюється, насамперед, за допомогою транснаціональних корпорацій та розгалуженої мережі міжнародних організацій.

Перспективи подальших досліджень окресленої проблематики пов'язані з аналізом підходів до оцінки ефективності сформованих світовою спільнотою наднаціональних інститутів у вирішенні питань анексії територій суверенних країн та протидії новітнім методам зовнішньої експансії країн-агресорів у вигляді так званих «гібридних воєн».

1. Кремень Т.В. Еволюція поглядів на державний суверенітет / Т.В. Кремень // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1(6). – С. 35–39.
2. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Ж. Боден // Антология мировой политической мысли : в 5 т. – Т. 2. – М., 1999. – С. 689–695.
3. Устав Організації Об'єднаних Націй / Розділ 1: Цілі та принципи. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter1.shtml>
4. Декларация об углублении и упрочении разрядки международной напряженности: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 19 декабря 1977 года. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/declconv/declarations/int_detente.shtml
5. Туган-Барановский М.И. Очерк VI. Социально-политическое направление // Очерки из новейшей истории политической экономики: (Смит, Мальтус, Рикардо, Сисмонди, историческая

- школа, катедер-социалисты, австрийская школа, Оуэн, Сен-Симон, Фурье, Прудон, Родбертус, Маркс). – СПб. : Изд. журнала «Мир божий», 1903. – С. 188–189.
6. Блауг М. Шмоллер, Густав фон / М. Блауг // 100 великих экономистов до Кейнса. – СПб. : Экономикс, 2008. – С. 327–329.
 7. Nobel J.W. Morgenthau's Struggle with Power: The Theory of Power Politics and the Cold War // Review of International Studies. – 21(1). January, 1995. – P. 61–86.
 8. Nye J. Power and Interdependence: World Politics in Transition, co-authored with Robert O. Keohane. – Boston : Little Brown and Company, 1977. – 397 p.
 9. Poulantzas N. Pouvoir politique et classes sociales de L'Etat capitaliste. – P., 1968. – P. 35–56.
 10. Грамши А. Избранные произведения : [пер. с итал.] / [Под общ. ред. И.В. Григорьевой и др.; вступ. статья Г.П. Смирнова; Примеч. И.В. Григорьевой, К.Ф. Мизиано]. – М. : Политиздат, 1980. – 422 с.
 11. Wendt A. Identity and Structural Change in International Politics. – L. : Lapid and Kraticwil, 1996. – P. 41.
 12. Раймон Арон. Этапы развития социологической мысли / общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. – М. : Издат. группа «Прогресс». «Политика», 1992. – 608 с.
 13. Badie B. Le retournement du monde. Sociologie de la scene internationale. – Paris, 1992. – P. 146.
 14. Rosamond Ben. The uniting of Europe and the foundation of EU studies: revisiting the neofunctionalism of Ernst B. Haas // Journal of European Public Policy. – 2005. – Vol. 12. – (No.2). – P. 237–254.
 15. Мунтян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтян. – К. : КВІЦ, 1999. – 463 с.
 16. Мочерний С.В. Національний та економічний суверенітет країни / С.В. Мочерний // Економіка України : Політико-економічний журнал. – 2005. – № 10. – С. 4–13.
 17. Економічна безпека національної економіки за умов глобальних викликів : монографія / Мазаракі А.А., Юхименко В.В., Мельник Т.М., Кудирко Л.П., Костюченко В.М. [та ін.] ; за заг. ред. : А.А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ. – 2010. – 718 с.
 18. Бордачев Т.В. Суверенітет и интеграция / Т.В. Бордачев // Россия в глобальной экономике. – 2007. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журн. : <http://www.globalaffairs.ru/numbers>.

19. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет / Г.Е. Гринин // История и современность. – 2005. – № 1. – С. 6–31.
20. Ершов М.В. Экономический суверенитет России в глобальной экономике / М.В. Ершов. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. – 280 с.
21. Левин И.Д. Суверенитет / И.Д. Левин ; предисловие докт. юрид наук, проф. С.А. Авакьяна. – Спб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 373 с.
22. Моисеев А.А. Суверенитет государства в современном мире. Международно-правовые аспекты / А.А. Моисеев. – М. : Научная книга, 2006. – 246 с.
23. Остроухов Б.А. Реализация суверенных прав государств при заключении и применении конвенций об избежании двойного налогообложения (на примере некоторых государств ЕврАзЭС) // Евразийский Юридический журнал. – 2011. – № 9. – С. 18–21.
24. Increasing the impact of EU Development Policy: an Agenda for Change. COM(2011). – Режим доступа: http://ec.europa.eu/europeaid/communication-commission-european-parliament-council-european-economic-and-social-committee-and_en
25. Кудирко Л.П., Хапатнюковський М.М. Макроекономічні аспекти протидії глобальним дисбалансам / Л.П. Кудирко, М.М. Хапатнюковський // Економічний простір : збірник наукових праць. – 2014. – № 81. – С. 5–14.

Транслітерований список джерел

1. Kremen' T.V. Evoljucija pogljadiv na derzhavnyj suverenitet / T.V. Kremen' // Politychnyj menedzhment. – 2004. – № 1(6). – С. 35–39. [in Ukrainian]
2. Boden Zh. Shest' knig o gosudarstve / Zh. Boden // Antologiya mirovoi politicheskoi mysli : v 5 t. – Т. 2. – М., 1999. – С. 689–695. [in Russian]
3. Ustav Organizacii' Ob'jednanyh Nacij / Rozdil 1: Cili ta pryncypy. – Rezhym dostupu : <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter1.shtml> [in Ukrainian]
4. Deklaratsiya ob uglublenii i uprochenii razryadki mezhdunarodnoi napryazhennosti: Rezolyutsiya General'noi Assamblei OON ot 19 dekabrya 1977 goda. – Rezhim dostupu : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/int_detente.shtml [in Russian]

5. Tugan-Baranovskii M.I. Ocherk VI. Sotsial'no-politicheskoe napravlenie // Ocherki iz noveishei istorii politicheskoi ekonomii: (Smit, Mal'tus, Rikardo, Sismondi, istoricheskaya shkola, kateder-sotsialisty, avstriiskaya shkola, Ouen, Sen-Simon, Fur'e, Prudon, Rodbertus, Marks). – SPb. : Izd. zhurnala «Mir bozhii», 1903. – С. 188–189. [in Russian]
6. Blaug M. Shmoller, Gustav fon / M. Blaug // 100 velikikh ekonomistov do Keinsa. – SPb. : Ekonomikus, 2008. – С. 327–329. [in Russian]
7. Nobel J.W. Morgenthau's Struggle with Power: The Theory of Power Politics and the Cold War // Review of International Studies. – 21(1). January, 1995. – P. 61–86. [in English]
8. Nye J. Power and Interdependence: World Politics in Transition, co-authored with Robert O. Keohane. – Boston : Little Brown and Company, 1977. – 397 p. [in English]
9. Poulantzas N. Pouvoir politique et classes sociales de L'Etat capitaliste. – P., 1968. – P. 35–56. [in France]
10. Gramshi A. Izbrannye proizvedeniya : [per. s ital.] / [Pod obshch. red. I.V. Grigor'evoi i dr. ; vstup. stat'ya G.P. Smirnova ; Primech. I.V. Grigor'evoi, K.F. Miziano]. – М. : Politizdat, 1980. – 422 s. [in Russian]
11. Wendt A. Identity and Structural Change in International Politics. – L. : Lapid and Kraticwil, 1996. – P. 41. [in English]
12. Raimon Aron. Etapy razvitiya sotsiologicheskoi mysli / obshch. red. i predisl. P.S. Gurevicha. – М. : Izdat. gruppya «Progress». «Politika», 1992. – 608 s. [in Russian]
13. Badie B. Le retournement du monde. Sociologie de la scene internationale. – Paris, 1992. – P. 146. [in France]
14. Rosamond Ben. The uniting of Europe and the foundation of EU studies: revisiting the neofunctionalism of Ernst B. Haas // Journal of European Public Policy. – 2005. – Vol. 12. – (No.2). – P. 237–254. [in English]
15. Muntijan V.I. Ekonomichna bezpeka Ukrai'ny / V.I. Muntijan. – K. : KVIC, 1999. – 463 s. [in Ukrainian]
16. Mochernyj S.V. Nacional'nyj ta ekonomichnyj suverenitet krai'ny / S.V. Mochernyj // Ekonomika Ukrai'ny : Polityko-ekonomichnyj zhurnal. – 2005. – № 10. – С. 4–13. [in Ukrainian]
17. Ekonomichna bezpeka nacional'noi' ekonomiky za umov global'nyh vyklykiv : monografija / Mazaraki A.A., Juhymenko V.V., Mel'nyk

- T.M., Kudyko L.P., Kostjuchenko V.M. [ta in.] ; za zag. red. : A.A. Mazaraki. – K. : KNTEU. – 2010. – 718 s. [in Ukrainian]
18. Bordachev T.V. Suverenitet i integratsiya / T.V. Bordachev // Rossiya v global'noi ekonomike. – 2007. – № 1 [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa k zhurn. : <http://www.globalaffairs.ru/numbers>. [in Russian]
 19. Grinin L.E. Globalizatsiya i natsional'nyi suverenitet / G.E. Grinin // Istoriya i sovremennost'. – 2005. – № 1. – S. 6–31. [in Russian]
 20. Ershov M.V. Ekonomicheskii suverenitet Rossii v global'noi ekonomike / M.V. Ershov. – M. : ZAO «Izdatel'stvo «Ekonomika», 2005. – 280 s. [in Russian]
 21. Levin I.D. Suverenitet / I.D. Levin ; predislovie dokt. yurid nauk, prof. S.A. Avak'yana. – Spb. : Izd-vo «Yuridicheskii tsentr Press», 2003. – 373 s. [in Russian]
 22. Moiseev A.A. Suverenitet gosudarstva v sovremennom mire. Mezhdunarodno-pravovye aspekty / A.A. Moiseev. – M. : Nauchnaya kniga, 2006. – 246 s. [in Russian]
 23. Ostroukhov B.A. Realizatsiya suverennykh prav gosudarstv pri zaklyuchenii i primenenii konventsii ob izbezhanii dvojnogo nalogooblozheniya (na primere nekotorykh gosudarstv EvrAzEs) // Evraziiskii Yuridicheskii zhurnal. – 2011. – № 9. – S. 18–21. [in Russian]
 24. Increasing the impact of EU Development Policy: an Agenda for Change. COM(2011). – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/europeaid/communication-commission-european-parliament-council-european-economic-and-social-committee-and> [in English]
 25. Kudyko L.P., Hapatnjukovs'kyj M.M. Makroekonomichni aspekty protydii' global'nym dysbalansom / L.P. Kudyko, M.M. Hapatnjukovs'kyj // Ekonomichnyj prostir : zbirnyk naukovykh prac'. – 2014. – № 81. – С. 5–14. [in Ukrainian]

Одержано 15.05.2014 р.